

Bruinvis in de zuidelijke Noordzee: terug van weg geweest

Steve Geelhoed

Zelfs voor de meest verstokte landrot zal het geen nieuws zijn dat de bruinvis terug is in de Lage Landen. Het aantal meldingen in ons deel van de Noordzee neemt de laatste jaren explosief toe. Daarnaast komen er berichten dat die toename samen gaat met een afname in het noordelijke deel van de Noordzee. Het internationale Jaar van de Dolfijn is aanleiding voor de redactie om aandacht te besteden aan dit inheemse zeezoogdier.

De bruinvis *Phocoena phocoena* is een kleine walvisachtige die voornamelijk in ondiepe zeeën in het Noord-Atlantisch gebied voorkomt. In Europa komt deze soort voor van de Barentssee tot het Iberisch Schiereiland. Rond de Noordzee ligt het zwaartepunt van de verspreiding vanouds in het noordoosten van Schotland en in het oosten van Denemarken. In Nederland was de soort tot halverwege de vorige eeuw een zeer algemene verschijning in de kustwateren en in de -in 1932 afgesloten- Zuiderzee. Daarna verdween de soort om onbekende redenen uit de zuidelijke Noordzee,

zodat deze soort in Nederland en België op de Rode Lijst van bedreigde soorten in de categorie 'Ernstig bedreigd' werd geplaatst. Voor de herziene, Nederlandse Rode Lijst die eind dit jaar moet verschijnen, heeft Zoogdierverseniging VZZ de minister geadviseerd om de bruinvis in de categorie 'kwetsbaar' te plaatsen.

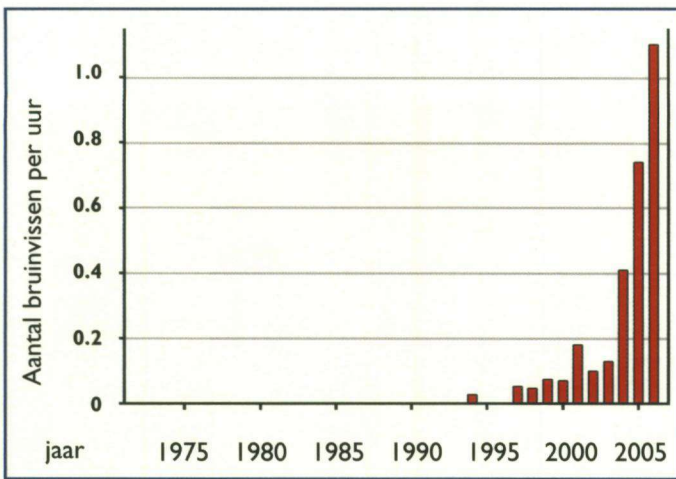
Toename in de Lage Landen

In tegenstelling tot het verdwijnen uit de zuidelijke Noordzee is de toename van bruinvissen in Nederlandse en Belgische wateren goed gedocu-

Steeds vaker worden bruinvissen gezien. Hier een in de haven van Ouddorp in de Grevelingen.

Foto: Corina Romijn

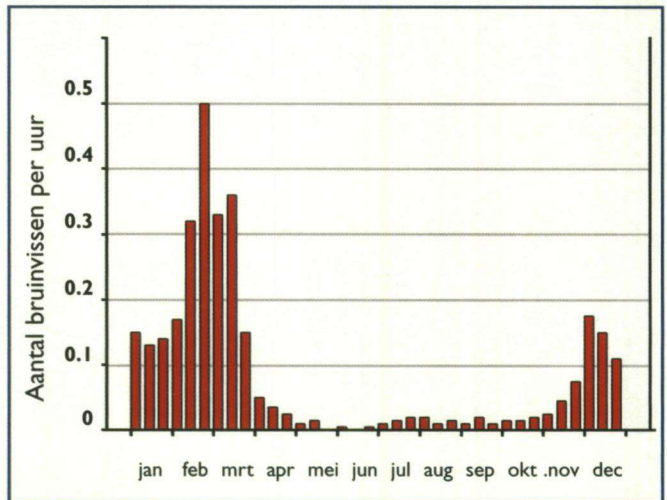
Figuur 1. Waarnemingen van bruinvissen langs de Nederlandse kust, 1972-2006, uitgedrukt als uur gemiddelde per jaar. Bron: werkgroep CvZ-NZG

menteerd. Met name Kees Camphuysen en Mardik Leopold (oa Lutra 36(1): 1-24, 37(1): 54-61 & 47(2): 113-122), en Marjan Addink en Chris Smeenk (oa Lutra 30(1): 77-90 & 41(1/2): 55-80) hebben waarnemingen van respectievelijk levende individuen en gestrande dieren geanalyseerd. Een belangrijke bron vormen de gegevens van de Club van Zeetrekwaarnemers. Deze club, tegenwoordig bekend als de werkgroep CvZ van de Nederlandse Zeevogelgroep (NZG), is in 1972 opgericht en heeft als doel het op gestandaardiseerde wijze registreren van de trek van kust- en zeevogels in Nederland: in België doet een aantal enthousiaste natuurliefhebbers hetzelfde. Waarnemingen van zeezoogdieren worden echter ook verzameld, zodat er inmiddels (in Nederland) een gegevensbestand van ruim dertig jaar systematisch verzamelde waarnemingen is ontstaan. In figuur 1 wordt het aantalsverloop aan de hand van deze zogenoemde zeetrekgegevens gepresenteerd.

Tot halverwege de jaren tachtig waren waarnemingen van bruinvissen schaars; gemiddeld werd er iedere 2000 uur tellen één gezien. Daarna nam het aantal waarnemingen toe. Sinds 1990 steeg het aantal waarnemingen zeer sterk, met een jaarlijkse toename van

ruim 40%. Zeetrekters hoeven tegenwoordig gemiddeld twee à drie uur over zee te kijken om één bruinvis te zien. In de goede tijd van het jaar vaak nog korter en waarnemingen van meerdere individuen in een uur zijn geen uitzondering. De hoogste aantallen worden in de winter en het vroege voorjaar geregistreerd, maar zoals het seizoenspatroon (figuur 2) laat zien kunnen bruinvissen tegenwoordig het gehele jaar worden waargenomen. De aantallen kunnen per dag en locatie sterk fluctueren. In tegenstelling tot begin vorige eeuw zijn waarnemingen in de zomermaanden (nog) schaars.

Het seizoenspatroon aan de hand van strandingen verschilt enigszins van de zeetrekgegevens; er worden relatief veel kadavers in de late lente en in de (na)zomer gevonden. De laatste jaren worden in de zomermaanden steeds meer zeer jonge dieren dood gevonden. De strandingen bevestigen - evenals 'losse' waarnemingen en vliegtuigtellingen door het RIKZ - de geschetste toename langs de Nederlandse kust. Werden er dertig jaar geleden nog hooguit enkele tientallen aangespoelde dieren per jaar gevonden, de laatste jaren zijn aantallen boven de honderd

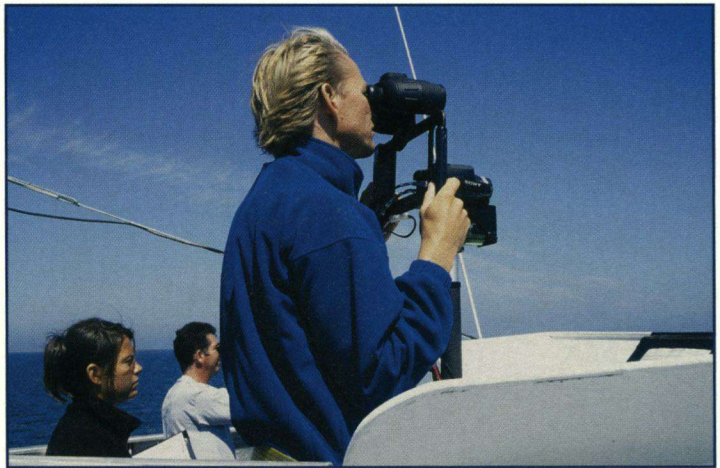
Figuur 2. Seizoenspatroon van bruinvissen langs de Nederlandse kust, uitgedrukt als uurgemiddelde per decade. Bron: werkgroep CvZ-NZG

'normaal'. Voorlopig spant 2006 de kroon met 532 meldingen van gestrande dieren. Medio mei 2007 staat de teller in Nederland al op 119 www.walvisstrandingen.nl. België doet daar met een kustlijn van 66 km nauwelijks voor onder met 92 strandingen in 2006 en een dertigtal tot april 2007 www.mumm.ac.be. Ter vergelijking, in de periode 1990-1996 werden in België jaarlijks tussen de drie en de zes aangespoelde dieren gemeld. De toename van bruinvissen is dus ook evident langs de Vlaamse kust. Bij onze oosterburen werd daartegenover in Sleeswijk-Holstein in de periode 1990 - 2004 geen duidelijke toename geconstateerd. De vraag is wat de terugkeer in onze kustwateren heeft veroorzaakt.

Populatiegroei?

Een voor de hand liggende oorzaak voor de toename is een groei van de populatie in en rond de Noordzee. Harde cijfers over overleving en reproductie van bruinvissen ontbreken echter vrijwel. In een overzichtsartikel van Christina Lockyer uit 2003 wordt de beschikbare kennis over bruinvissen in de Atlantische Oceaan op een rij gezet. Het is bekend dat bruinvissen in hun derde of vierde jaar geslachtsrijp zijn. Vrouwtjes hebben een draagtijd van ongeveer 11 maanden en ze verzorgen hun kalf na de geboorte nog eens 7 - 8 maanden. Een groot deel van de volwassen vrouwtjes is altijd zwanger of heeft een kalf. Het aandeel 'reproducerende vrouwtjes' (pregnancy rate) is gekwantificeerd: 0,74 - 0,97. De jaarlijkse populatiegroei valt in de orde grootte 5 - 10%, met een maximum van 9,4%. De geconstateerde jaarlijkse groei van 40% (sinds 1990) in Nederland is niet te verklaren uit reproductie. Populatiegroei kan dus niet de oorzaak zijn van de toename in de zuidelijke Noordzee.

Sinds kort beschikbare gegevens ondersteunen deze conclusie. In december 2006 werden de resultaten op een symposium in Edinburgh gepresenteerd van een grootschalige inventarisatie van zeezoogdieren: SCANS II. Deze inventarisatie was

Waarnemers op het onderzoeksschip Skagerak volgen een bruinvis tijdens SCANS II. Foto: Steve Geelhoed

een herhaling van een onderzoek in 1994: SCANS, of Small Cetaceans in the European Atlantic and North Sea. In de zomer van 2005 werd het continentale plat van de Noordzee en de aangrenzende Atlantische Oceaan tussen 36 - 60°NB in vijf weken geïnventariseerd door zeventig waarnemers op zeven schepen en in drie vliegtuigen. Een vergelijking van de resultaten van beide inventarisaties laat een verrassend stabiel gebleven populatie zien: in de hele Noordzee en het Kanaal werd het aantal bruinvissen becijferd op 250.000 in 1994 en 230.000 in 2005. Opvallend is een verandering in de verdeling van de aantallen: werden er in 1994 nog twee keer zoveel dieren in het noordelijke deel van de Noordzee -globaal ten noorden van Edinburgh- gezien, in 2005 was dit precies andersom. Met name ten oosten van Schotland zijn de aantallen afgenomen. Voor de Engelse oostkust zijn de aantallen sterk toegenomen, maar ook ten westen van Denemarken werden in 2005 hogere aantallen vastgesteld. De terugkeer in onze kustgebieden wordt dus veroorzaakt door een verschuiving van de noordelijke Noordzee naar meer zuidelijk gelegen gebieden. De vraag is uiteraard waardoor?

Speculaties over oorzaken

Over de oorzaken van de toename in de Lage Landen is de laatste tijd veel gespeculeerd. Over één ding is iedereen het eens: het antwoord weten we niet. Net zo min als we weten waardoor de

Sinds eind vorig jaar worden regelmatig aangespoelde bruinvissen gevonden die 'aan repen gesneden' zijn.

Foto: Jaap van der Hiele

bruinvis in de vorige eeuw verdwenen is. Een verband tussen de verspreiding van bruinvissen en hun prooi lijkt een voor de hand liggende oorzaak. Het dieet van bruinvissen bestaat uit een grote verscheidenheid aan vissoorten en kan per gebied en seizoen verschillen. In de Noordzee vormen in of bij de zeebodem levende soorten als zandspiering en in mindere mate platvissen belangrijke prooi-soorten. Ook pelagische vissen, die niet aan de bodem gebonden zijn, worden niet versmaad. Met name haringachtigen (haring, sprout) en kabeljauwachtigen (wijting) worden veelvuldig in magen van onderzochte bruinvissen aangetroffen.

Een vergelijkbare verschuiving van noord naar zuid als bij de bruinvissen werd in de jaren tachtig ook vastgesteld voor verschillende vis-etende zeevogels die in Schotland broeden. Als gevolg van voedselgebrek (overbevissing van zandspiering voor verwerking tot meel) overwinterden soorten als alk en zeekoet noodgedwongen in grotere aantallen in de zuidelijk Noordzee. Ook voor bruinvissen kan voedselgebrek in Schotse wateren een reden zijn om hun heil elders te zoeken. De suggestie dat de haringstand in de (zuidelijke) Noordzee, die na een dal en een daarop volgend vangstverbod weer is toegenomen in de jaren tachtig, een aanzuigende werking heeft gehad, wordt niet ondersteund door recente dieetgegevens uit Nederland en België. Haring werd weliswaar aangetroffen, maar niet zo

veelvuldig als sprout, zandspieringen, wijting en grondels. Bruinvissen prefereren volwassen haring, die vetter en dus energierijker is, boven jonge haring. Voor de Belgische en Nederlandse kust komt met name jonge haring voor. Volwassen sprout, een andere haringachtige, is even groot als jonge haring, maar is waarschijnlijk vetter en dus aantrekkelijker als prooi. Bruinvissen lijken in onze kustwateren een voorkeur voor sprout te hebben boven haring. In 2006 werd door IMARES en NIOZ onderzoek gedaan aan 64 op de Nederlandse kust aangespoelde bruinvissen. Dit onderzoek geeft onder andere inzicht in de samenstelling van de dieren in

Nederlandse wateren. Vergelijking met bekende 'historische' gegevens laat zien dat de geslachtsverhouding is veranderd. Vroeger werden voornamelijk vrouwtjes gevonden, vanaf 2000 is er een overschot aan mannen. Ongeveer tien jaar eerder vond een omslag plaats in de gemiddelde lengte van aangespoelde dieren. Deze nam af, wat een indicatie is voor een hoger aandeel jonge dieren. De toename aan strandingen werd veroorzaakt door een toename van onvolwassen dieren. Dit zou kunnen wijzen op dispersie van onvolwassen dieren op zoek naar geschikte leefgebieden.

Uit het onderzoek kon geconcludeerd worden dat tussen 53% en 70% van de onderzochte dieren slachtoffer van verdrinking door bijvangst van visserij was. Deze percentages liggen in dezelfde orde grootte als de afgelopen vijftien jaar. Ook in België werden in 2004 vergelijkbare percentages gevonden. Van 41 onderzochte kadavers kon de doodsoorzaak van 32 dieren bepaald worden: 13 dieren bleken verdrongen in visnetten. In 2005 en 2006 verdrongen respectievelijk 25 en 31 bruinvissen (J. Haelters, pers. med). Welk type visserij verantwoordelijk is voor de hoogste aantallen slachtoffers is nog niet onweerlegbaar bewezen. Staand want visserij lijkt de belangrijkste oorzaak. Dit is een methode die wordt toegepast in de kustzone. Netten, die soms honderden meters lang zijn, worden uitgezet op de bodem en na verloop van

tijd opgehaald. Op bodemvissen jagende bruinvissen lopen een (groot) risico om in deze netten verstrikt te raken en te verdrinken. Schrijnend is, dat -zeker in België- blijkbaar relatief veel dieren verdrinken bij het recreatieve gebruik van dergelijke netten. Sinds de publicatie van de genoemde resultaten werden steeds vaker aangespoelde bruinvissen gevonden die 'aan repen gesneden' zijn (zie foto). Waarschijnlijk met als doel om gestorven bruinvissen te laten zinken, opdat ze niet aanspoelen en zodoende bewijs voor bijvangst te laten verdwijnen. IMARES (Mardik Leopold) en het NIOZ (Kees Camphuysen) zouden graag willen weten wie dit doet en waarom. Per ongeluk bijgevangen bruinvissen zouden ze graag willen ontvangen om te onderzoeken. Om inzicht in doodsoorzaken van bruinvissen te vergroten zijn volgens beide onderzoekers "aanvullende gegevens hard nodig en gedacht kan worden aan op zijn minst een intensieve documentatie van alle strandingen en de aangetroffen aanwijzingen aangaande de doodsoorzaak, bijvoorbeeld door uitgebreide digitale fotografie van kadavers die niet verzameld worden, bewust zoeken naar aanwijzingen voor vistuig bij alle strandingen, en uitbreiding van de contacten met de visserijsector om in gezamenlijk overleg te proberen de problemen aan het licht te brengen en vervolgens op te lossen". Zowel in België als in Nederland werken de beroepsvissers alvast mee aan het onderzoek.

Tot slot

De bruinvis is wettelijk beschermd in Nederland en België, voortvloeiend uit de Europese Habitatrichtlijn Bijlage II en IV. Volgens de Agreement on the Conservation of Small Cetaceans of the Baltic and North Seas (ASCOBANS) moet de jaarlijkse incidentele vangst van bruinvissen teruggebracht worden tot minder dan 1% van de populatie. De populatiegrootte in Nederland en België is echter niet goed bekend. Daarom is het wenselijk om een goed beeld te krijgen van de in onze wateren aanwezige aantallen en de doodsoorzaken van gestrande dieren. Aantalontwikkelingen moeten ook in de toekomst gevolgd worden om een vinger aan de pols te houden. Werk aan de winkel dus, als we de komende jaren van bruinvissen in onze wateren willen blijven genieten.

Met dank aan

Het voert te ver om alle waarnemers die gegevens over het voorkomen van bruinvissen hebben verzameld persoonlijk te bedanken. Het zal echter duidelijk zijn dat dit artikel nooit geschreven had kunnen worden zonder hun inspanningen. Kees Camphuysen leverde -als gewoonlijk- vrijwel per ommegaande de data voor beide figuren. Hij wierp ook een kritische blik op een concept. Informatie van Jan Haelters was onmisbaar om de actuele Belgische situatie te beschrijven. Waarvoor dank.

Verder lezen?

- Abt, K. 2005. Gibt es bei Schweinswalen 'Invasionsjahre'? Strandfunde als Index für Bestandsveränderungen. Seevögel 26(4): 14-19.
- Camphuysen, C.J. & G. Peet, 2006. Walvissen en dolfinen in de Noordzee. Fontaine Uitgevers BV.'s Graveland.
- Haelters, J., F. Kerckhof & T. Jauniaux, 2004. Bijvangst van bruinvissen *Phocoena phocoena* vastgesteld bij recreatieve (strand)visserij in het voorjaar van 2004. Nota BMM, Beheerseheid van het Mathematisch Model van de Noordzee, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, Brussel.
- Leopold M.F. & C.J. Camphuysen 2006. Bruinvisstrandingen in Nederland in 2006: Achtergronden, leeftijdsverdeling, sexratio, voedselkeuze en mogelijke oorzaken. IMARES Rapport C083/06, NIOZ Report 2006-5, Wageningen IMARES en Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee, Texel.
- Lockyer, C. 2003. Harbour porpoises (*Phocoena phocoena*) in the North Atlantic: Biological parameters. NAMMCO Sci. Publ. 5:71-90.

Steve Geelhoed

Werkgroep CvZ-NZG

Leonard Springerlaan 300

2033 TH Haarlem

Steve.geelhoed@planet.nl

